

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים סעודה בערב שבת - מקורות והערות

א. סעודה בערב שבת

"שתי משפחות היו בירושלים אחת קבעה סעודתא בשבתא ואחת קבעה סעודתא בערב שבת ושתיהן נעקרו" (גיטין לח ב). משפחה אחת בירושלים, נענשה על שקבעה סעודה בערב שבת. בהלכה מפורש שהאיסור הוא רק בסעודה שאינו רגיל בה בימי חול, כגון סעודת אירוסין, אבל סעודה שרגילים בה מותר (יש סעודות מיוחדות שמותרות, ודין יתבאר בשבוע הבא). עם זאת, יש מצווה להימנע מקביעת סעודה (אכילת פת יותר מכביצה) מחצי שעה לפני זמן מנחה קטנה והלאה, מפני כבוד שבת, כדי שיהיה רעב בסעודת שבת ויאכל אותה לתאבון. אכילה ושתייה ללא קביעת סעודה מותרת כל היום, עד קבלת שבת¹.

ב. טועמיה חיים זכו

מצוה לטעום בערב שבת את המאכלים שמכינים לשבת, על מנת לדעת אם הם טובים וטעימים לכבוד שבת. וסמכו דין זה על לשון התפילה "טועמיה חיים זכו". האר"י הקדוש מסביר את החשיבות שבדבר זה: "שזה כמכין סעודה למלך שטועם התבשילים אם הם טובים או חסרים תבלין כדי שיתקנם, וזה הוראה שמקבל את האורח בסבר פנים יפות". והדברים חשובים עד כדי כך שכתוב שהטועם תבשילו בערב שבת מאריכים לו ימיו ושנותיו. יש נוהגים לטעום רק מאכל אחד ממאכלי השבת². על טעימה לא מברכים אלא שנחלקו האחרונים מהו שיעור טעימה. לכן ראוי לצאת מספק ולהתכוון לאכילה ולהנאה מהמאכל ואז מתחייבים בברכה בלי שום ספק³.

מקורות והערות

1. במסכת פסחים (צט ב) שנינו בברייתא "לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך". ופירש רש"י את דברי רבי יהודה, "כשהוא תאוה- ולא תבא סעודת שבת על השובע". וכן פירש רשב"ם שאיסור אכילה בערב שבת הוא כדי "שיהא קידוש וסעודת שבת חביב עליו".

וכלל גדול בדינו "הלכה כרבי יוסי מחבירו דנימוקו עמו"¹. לכן פסק הרשב"ם (שם ק א ד"ה אמר לו רשב"ג) כרבי יוסי, שמותר לאכול בערב שבת מן המנחה ולמעלה. ועוד ראייה שהלכה כמותו מזה שסתם משנה (בפסחים צט ב) כמותו.

ומוסיף הרשב"ם, שלרבי יוסי מותר אפילו להתחיל אחרי שעה תשיעית (ומוכיח זאת מהמשך הגמרא שם ק ב).

וכשיטתו פסקו להלכה בתוסי' (ק א ד"ה אין מפסיקים), הרי"ף (יט א), הרא"ש (פסחים פ"י סי ב), ראב"ה (הל' פסחים סי' תקח) ועוד ראשונים (ע"י: עיטור הל' חו"מ קלא ב, או"ז הל' ער"ש סי' כא, רוקח סי' לה, סמ"ג עשין כט).

מאידך, הביאו התוס' (שם) את שיטת רבינו יחיאל. לשיטתו, אין הלכה כרבי יוסי לענין התחלת סעודה, אלא אסור להתחיל בסעודה מן המנחה ולמעלה. ראייתו היא מהמשך הגמרא, שם פוסק רבי יוחנן כרבי יוסי לענין הפסקה בסעודה, למי שכבר התחיל, ומשמע שלהתחיל אסור לפי רבי יוחנן.

הרא"ש (שם) דוחה את הראייה, שהרי רבי יוסי עצמו דן בענין הפסקה, למרות שהוא סובר שמותר להתחיל. וממילא י"ל שיש שני עניינים- התחלת סעודה בערב שבת, והפסקה. בהתחלה יש לדון מדין שיכנס לשבת כשהוא תאב, כאמור לעיל. בהפסקה יש לדון משום כבוד שבת. ואין קשר בין הסוגיות.

המאירי (פסחים שם) כותב "ואפי' לכתחלה אוכל והולך עד שתחשך אף להתחלת אכילה אלא שמכוער הדבר".

¹ עיין: עירובין (יד ב, מו ב, נא א, פג ב תוד"ה שבעת). תענית (כח א תוד"ה אי ר"מ). גיטין (סז א). בבא קמא (כד א תוד"ה אנא כר' יוסי, מהר"ץ חיות). בכורות (לו א). בה"ג (הלכות קצובות מבני מערבא ד"ה הלכה כר' יוסי). תשובת רש"י (בספר יוחסין). גיטין (סז א). בכורות (לו א). הליכות עולם (שער ה פ"א). כ"ל"ג (שם). יב"ש (שם). יד מלאכי (כלל רל-רלא).

להלכה פוסק הרמב"ם (הלי שבת פ"ל ה' ד) "אסור לקבוע סעודה ומשתה בערב שבת מפני כבוד השבת, ומותר לאכול ולשתות עד שתחשך, ואף על פי כן מכבוד השבת שימנע אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כדי שיכנס לשבת כשהוא מתאוה לאכול".

ולכאורה דבריו סותרים מיניה וביה. בתחילת ההלכה הוא כותב שאסור לקבוע סעודה בערב שבת, משמע בכל שעות היום ולא חילק בין לפני מנחה לאחרי מנחה ובסוף דבריו הוא כותב שזה רק מכבוד שבת להמנע מסעודה מן המנחה, בניגוד לדבריו בתחילה שיש איסור כל היום?

המגיד משנה מבאר את הדבר. הוא מסביר שיש שלש דרגות:

סעודה שלא רגיל בה בימות החול- אסור כל היום כולו.

סעודה שרגיל בה בימות החול- ראוי להמנע מן המנחה ולמעלה.

אכילה ושתייה ללא קביעת סעודה- מותר כל היום.

לכל אחת מדרגות אלו יש מקור.

הדרגה הראשונה, סעודה שלא רגיל בה בימות החול, נלמדת מהגמרא בגיטין (לח ב) שם למדנו "דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן שתי משפחות היו בירושלים אחת קבעה סעודתא בשבתא ואחת קבעה סעודתא בערב שבת ושתיהן נעקרו". ופירש המגיד משנה שמדובר שם בסעודה שלא רגילים בה בחול (ועיין ברש"י גיטין שם שפירש שני פירושים אחרים).

הדרגה השנייה והשלישית נלמדות מדברי רבי יוסי, שראינו לעיל, שפוסק הרמב"ם הלכה כמותו, אלא שסבור הרמב"ם "שלקבוע סעודה שנהג בה בחול מצוה להמנע מתשע שעות ולמעלה דאע"ג דקיי"ל כר"י דאמר אוכל והולך עד שתחשך דהיינו דוקא בלא קביעות סעודה".

הב"י (או"ח סי' רמט) מביא שלפי הטור הסבר הרמב"ם שונה, וז"ל "ורבינו שסתם דבריו ולא חלק בין קביעות סעודה שרגיל בה לשאינו רגיל נראה שהיה מפרש דברי הרמב"ם דלא שאני ליה בין סעודה שרגיל לשאינו רגיל והכי קאמר אסור לקבוע סעודה ומשתה ופירש שאין איסור זה דין דמדינא כל היום מותר לאכול כלומר אפילו בקביעות סעודה ופירש עוד שאין איסור קביעות זה אלא דוקא מן המנחה ולמעלה".

הסבר שלישי לדברי הרמב"ם הוא בט"ז (או"ח סי' רמט סי"א) שכתב "דאותה משפחה קבעו סעוד' ומשת' שקבעו עצמן לשתות כדרך ששותין דרך שכרות וע"כ נענשו וע"כ זכר הרמב"ם אסור לקבוע סעודה ומשתה וזה כל היום דע"י שישתכר יבטל משבת לגמרי וא"כ יש כאן ב' דיוקים. הא' דבלא קביעות אפילו אוכל ושותה אין איסור והב' דאפילו בקביעות סעודה מותר כל שלא קובע גם

לשתיה ע"כ אמר אחר כך ומותר לאכול ולשתות עד שתחשך היינו הדיוק הא' ואח"כ אמר ואעפ"כ ימנע אדם שלא לקבוע סעודה פ"י אפילו בלא קביעות משתה שזהו מותר מצד הדין דהא לא ישתכר ולא יבטל כבוד שבת לגמרי מ"מ ימנע אדם עצמו שלא לקבוע אפילו סעודה לחוד כדי שיכנס לשבת כשהוא מתאוה כנלע"ד נכון בפירוש דברי הרמב"ם."

למעשה השו"ע פוסק כפירוש המגיד משנה (אותו שיבח בב"י שם) "אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול, ואפילו היא סעודת אירוסין, מפני כבוד השבת, שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול, וכל היום בכלל האיסור. ולאכול ולשתות בלי קביעות סעודה, אפילו סעודה שרגיל בה בחול, כל היום מותר להתחיל מן הדין, אבל מצוה להמנע מלקבוע סעודה שנהוג בה בחול, מט' שעות ולמעלה".

בקבלת שבת אסור לאכול לפי שכבר חלה עליו חובת הקידוש ואין לאכול לפני הקידוש (עי' סי' רעא סעי' ד).

2. בב"י (סי' רפו) הביא משיבולי הלקט (סי' פב) את פירוש התפילה "תכנת שבת רצית קורבנותיה וכו'". ובסוף דבריו כתב השיבולי הלקט "טועמיה חיים זכו המכבדים אותה במיני מאכל ומטעמים ויש סומכין מכאן לטעום תבשילו מערב שבת".

וכן כתב הארחות חיים (הביאו בחזו"ע שבת א עמ' כא) "טועמיה חיים זכו, מצוה לטעום בער"ש התבשיל של שבת כדי לתקנו כהוגן, ויהיה נאכל בתאוה".

ובמחזור ויטרי (עמ' קעד) כתב "תנא כל הטועם תבשילו בערב שבת מאריכין לו ימיו ושנותיו. ובירושלמי מפרש טעמא כדי שלא יכעס על בני ביתו על הקדחת תבשילו".

ובכתבי האר"י ז"ל (בשער הכוונות, הביאו בחזו"ע שם) כתב "שראוי לאדם לטעום התבשילים מערב שבת, אם הם טובים למאכל או שמא חסרים מלח ותבלין שזה כמכין סעודה למלך שטועם התבשילים אם הם טובים או חסרים תבלין כדי שיתקנם, וזה הוראה שמקבל את האורח בסבר פנים יפות. וזה סוד טועמיה חיים זכו".

ומה שכתבנו שיש נוהגים לטעום רק מאכל אחד ממאכלי השבת, הובא בפסק"ת (סי' רנ ס"ק 2) בשם ליקוטי מהרי"ח ונימוקי או"ח.

3. בשו"ע (או"ח סי' רי סעי' ב) נפסק "הטועם את התבשיל אינו צריך לברך עד רביעית, ואפילו אם הוא בולעו וי"א שאם הוא בולעו טעון ברכה, ולא פטרו את הטועם אלא כשחוזר ופולט ואז אפילו על הרבה אינו צריך ברכה" וכתב רמ"א על זה "וספק ברכות להקל".

וכתבו האחרונים (עי' משנ"ב שם ס"ק יט) "ולכתחלה טוב לזוהר הרוצה לבלוע שיתכוין ליהנות ממנו בתורת אכילה ויברך עליו". טעם הדבר הוא שיש מחלוקות בשיעור האכילה, כמה נחשב טעימה ופטור מברכה וכמה נחשה כבר אכילה וחייב, וכדי לצאת מחשש ברכה לבטלה או מחשש נהנה מהעולם הזה בלא ברכה, העצה היא להתכוין להנות ולא רק לטעום ואז חייב בברכה בכל מקרה.